

איסוף תזכורות

דמיין שאתה נוהג טיפה מעל המהירות המותרת. במראה הקדמית אתה מבחין במכונית משטרה. אתה מאט. אתה יודע היטב שלא בסדר לעבור את המהירות, בין אם משהו צופה כך ובין אם לא, אבל היות שאתה בסך הכול בן אדם, אתה מושפע מן הסבירות שתיתפס ותיענש.

לאחרונה ערכו פסיכולוגים סדרת ניסויים שנועדו לבדוק את השפעת תחושת הנצפות על התנהגות חיובית. צ'נבו ז'ונג, ונסה בוקנס ופרנצ'סקה ג'ינו בנו מבחן שבדק את השלכותיה של ההרגשה כי אתה אלמוני. הנבדקים, סטודנטים, קיבלו בהקצאה אקראית משקפי שמש או משקפיים שקופים, ונאמר להם כי בודקים את תגובותיהם לקו מוצרים חדש. כשהמשקפיים לעיניהם, ניתנה להם מטלה לא-קשורה כביכול: כל אחד קיבל 6 דולרים והזדמנות לחלוק אותם עם זר. מרכיבי המשקפיים השקופים נתנו בממוצע 2.71 דולרים, בעוד חובשי משקפי-השמש הכהים נתנו בממוצע 1.81 דולרים. עצם הרכבת משקפיים כהים, המקנה תחושה שלא מזהים אותך, מפחיתה נדיבות. בניסוי אחר מצאו החוקרים שסטודנטים שניתנה להם הזדמנות נוחה לרמות במבחן נטו יותר לנצל הזדמנות זו כשהתאורה בחדר הייתה עמומה.¹ ככל שאנו חושבים שצופים בנו, כך אנו נעשים מוסריים ונדיבים יותר.

קווין היילי ודן פסלר בדקו סטודנטים במה שמכונה "משחק הדיקטטור", שבו ניתנים לשחקן, נניח, עשרה דולרים, ואפשרות להחליט אם להפריש מהם למען זר אלמוני סכום שירצו, או לא להפריש כלל. קודם לכן, ובלי שידעו שזה חלק מהניסוי, הנבדקים נחשפו לרגע קל למחשב שעל מסכו תמונת שומר-מסך; אצל חלקם התמונה הייתה זוג עיניים, אצל חלקם האחר תמונה אחרת. אלה שנחשפו לתמונת זוג העיניים תרמו בממוצע לזר 55 אחוז יותר משאר הנבדקים. במחקר אחר הוצבה מכונת קפה במסדרון באוניברסיטה, לשימוש העוברים והשבים. את התשלום התבקשו המשתמשים - כמעין מבחן כבוד - לשלשל בקופה סמוכה. בשבועות מסוימים הייתה תלויה על הקיר הסמוך כרזה ובה זוג עיניים צופיות; בשבועות אחרים - תמונת פרחים. בשבועות של כרזת העיניים, פדיון המכונה היה גבוה פי 2.76 מזה שבשבועות עם תמונת הפרחים.²

אָרֶה נֹרְנֶזְאִיאַן, מחבר הספר 'אלים גדולים' המצטט את המחקרים הללו ושכמותם, מסכם כי "אנשים נצפים הם אנשים נחמדים".³ זה חלק ממה שהופך את הדת לכוח הממריץ התנהגות ישרה ואלטרואיסטית: האמונה שאלוהים רואה מה אנחנו עושים. אין זה מקרה שככל שהאמונה באל אישי דעכה במערב, כך עלה השימוש באמצעי מעקב ופיקוח כגון מצלמות בטלוויזיה במעגל סגור. הפילוסוף הצרפתי וולטר אמר פעם שבין אם עצמו מאמין בהשגחה אלוהית ובין אם לא, הוא מעדיף שהמשרתים שלו יאמינו, כי אז ירמו אותו פחות.⁴

זה אולי טריוויאלי. טריוויאלי פחות הוא הממצא הניסויי כי ההבדל באופן התנהגותנו נעוץ לא בעצם אמונתנו, אלא בכך שמזכירים לנו אותה. בניסוי אחד, שערכו ברנדון רנדולף-סנג

ומייקל נילסן, הנבדקים נחשפו למילים שהוקרנו למשך פחות מעשירית שנייה; זמן המספיק למוח כדי לגלות את המילים אך אין בו כדי להניח להן להגיע למודעות. לאחר מכן הוטל עליהם להשתתף במבחן שבו ניתנה להם הזדמנות לרמות. אלה שהמילים שהובזקו לעיניהם היו קשורות לאלוהים נטו לרמות הרבה פחות מאלה שנחשפו למילים ניטרליות. אותה תוצאה התקבלה בניסוי אחר שבו, לפני המבחן עם ההזדמנות לרמות, הנבדקים התבקשו למנות את עשרת הדיברות או לחילופין את עשרת הספרים האחרונים שקראו. עצם ההיזכרות בעשרת הדיברות הפחיתה את הנטייה לרמות.

חוקר אחר, דיפּק מְלֶהוּטְרָה, בחן את נכונותם של נוצרים להיענות לבקשות תרומה מקוונות. הוא מצא כי בימי ראשון ההיענות גבוהה פי שלושה מכפי שהיא בשאר ימות השבוע. ברור שיחסם של המשתתפים לאמונה הדתית בדבר חשיבות הצדקה לא השתנה מיום ליום; נראה שהשינוי חל פשוט מפני שבימי ראשון נוצרים נוטים לחשוב על אלוהים יותר מבימים אחרים. ניסוי דומה נערך בקרב מוסלמים במרוקו. שם נמצא כי אנשים שבבתייהם אפשר לשמוע את המואזין נוטים לתרום יותר לצדקה.

מסקנתו של נורנזאין היא כי "הדת נמצאת במצב יותר מאשר בָּאֵדָם".⁵ או בניסוח אחר, ההבדל בהתנהגותנו טמון פחות במה שאנו מאמינים בו ויותר בהיזכרות, ולו גם הלא-מודעת, במה שאנו מאמינים בו. זוהי בדיוק התובנה הפסיכולוגית שמאחורי מצוות הציצית שבפרשתנו:

וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִית, וּרְאִיתֶם אֹתוֹ וּזְכַרְתֶּם אֶת כָּל מִצְוֹת ה' וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם, וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם

אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם. לְמַעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֶת כָּל מִצְוֹתַי, וְהִיִּיתֶם קְדוֹשִׁים לֹא־לְהִיכֶם (במדבר טו, לט-מ).

בגמרא (מנחות מד ע"א) מסופר כי "אדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית שמע שיש זונה בכרכי הים שנוטלת ד' מאות זהובים בשכרה". הוא שיגר לה את הסכום הגבוה ונסע למשכנה המרוחק. כשהיה איתה ביחידות והסיר את בגדיו טפחו עליו ציציותיו, והוא קפא במקומו. האישה שאלה אותו מה קרה, והוא סיפר לה על הציצית, והסביר שארבעת גדיליה משמשים כשני זוגות עדים נגד החטא שהוא עמד לחטוא. הזונה הגויה התרשמה כל כך מכוחה של מצווה פשוטה, שהתגיירה.

לעתים איננו מבינים כראוי את הקשר בין דת למוסר. דוסטויבסקי שם בפי גיבורו איוון קרמזוב את השאלה "אם אין אלוהים, מהו אפוא פשע?"⁶ או בניסוח הישיר יותר שרבים מייחסים לו בטעות, "אם אין אלוהים – הכול מותר". זו אינה דרך המלך ביהדות. לדעת רב נסים גאון, כללי המוסר המתקבלים על ההיגיון מחייבים את האדם משחר האנושות, עוד לפני מתן תורה.⁷ יש לנו חוש מוסרי. אנחנו נמשכים לעשות את מה שאנו יודעים כי אֵל לנו לעשות, ולפעמים אנחנו נכנעים לפיתוי. כל מי שניסה פעם להפחית משקל יודע בדיוק מה פירוש הדבר. בתחום המוסרי, זה הדבר שהתורה מתכוונת אליו באומרה "וְלֹא תִתְּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם".

החוש המוסרי, כתב ההוגה ג'יימס ק' וילסון, "אינו משוואת אור עזה שאורה קורן ומאיר בקווי מתאר ברורים כל דבר שהוא נוגע בו. הוא שלהבת נר קטנה, המטילה צללים מעורפלים ורבים, מהבהבת ומתנודדת ברוח חזקה של כוח ותשוקה, חמדות

ואידיאולוגיה". והוא מוסיף: "אבל כשמקרים אותה סמוך ללב ומחפים עליה בכף היד, היא מגרשת את החשכה ומחממת את הנשמה".⁸

הפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין כתב כי "עבודת הפילוסוף היא באיסוף של תזכורות לתכלית מסוימת".⁹ ביהדות, זוהי בדיוק מלאכתם של האותות החיצוניים – הציצית, המזוזה והתפילין: לאסוף תזכורות, על כנף בגדנו, בביתנו, על זרוענו ועל מצחנו, תזכורות לכך שמעשים מסוימים הם רעים, ושפילול כאשר שום אדם אחר אינו רואה אותנו, הקב"ה רואה אותנו ורואה בנו אחראים למעשינו. כעת יש לנו עדות אמפירית לכך שלתזכורות יש השפעה ניכרת על דרכי פעולתנו.

"עֲקֹב הַלֵּב מִכָּל וְאָנֶשׁ הוּא; מִי יִדְעֶנּוּ?" אמר ירמיהו (יז, ט). האדם בורך וקולל גם יחד בנטייה הטבועה בו להשתמש בכוח התבונה שלו לאו דווקא לפעולה רציונלית, אלא גם לרציונליזציה ותִּרְצָנוּת של דברים שאנו עושים אף שאנו יודעים שלא טוב לעשותם. זהו אולי אחד הלקחים שהתורה מייחלת שנפיק מסיפור המרגלים. לו זכרו המרגלים מה עשה ה' למצרים, האימפריה החזקה ביותר במזרח הקדום, לא היו אומרים "לא נוכל לַעֲלֹת אֶל הָעָם כִּי חָזָק הוּא מִמֶּנּוּ" (במדבר יג, לא). אבל הם היו אחוזי פחד. רגשות חזקים, ורגש הפחד במיוחד, מעוותים את התפיסה שלנו. הם מפעילים את האמיגדלה, אותו חלק במוח המפיק את התגובות הפרימיטיביות ביותר שלנו, וגורמים לה לגבור על קליפת המוח הקדם-מצחית, המאפשרת לנו לחשוב באופן רציונלי על ההשלכות של החלטותינו.

הציצית תכולת הפתיל מזכירה לנו את המרומים. את צבעם,

את זכותם, את היושב בהם, ואת המלאכים הטובים שייפראו, כמאמר האגדה, ממעשינו הטובים.

שאלות לשולחן השבת

- האם כל האנשים זקוקים לתזכורות מוסריות, אפילו אנשים טובים?
- האם אנו זקוקים לדת כדי שתלמד אותנו להיות מוסריים? האם גם אתאיסטים יכולים להיות מוסריים?
- מה הדת מוסיפה לחיינו כאנשים מוסריים וכקהילות של מוסר?

- 1 Chen-Bo Zhong, Vanessa K. Bohns, and Francesca Gino, "Good Lamps Are the Best Police: Darkness Increases Dishonesty and Self-Interested Behavior", *Psychological Science* 21 (2009), pp. 311-314.
- 2 פסקה זו, והבאות אחריה, מבוססות על Ara Norenzayan, *Big Gods: How religion transformed cooperation and conflict*, Princeton University Press, 2013, 13-54.
- 3 שם, עמ' 19.
- 4 Voltaire, *Political Writings*, ed. David Williams, Cambridge, NY: Cambridge University Press, 1994, p. 190.
- 5 Norenzayan, *Big Gods*, p. 39.
- 6 פיודור מיכאילוביץ' דוסטויבסקי, *האחים קרמזוב*, מרוסית: צבי ארד, תל אביב: דביר, 1993 חלק שני, ספר שישי, פרק שלישי, ו, עמ' 306.
- 7 בהקדמה לפירושו למסכת ברכות.
- 8 ג'יימס ק' וילסון, *החוש המוסרי*, מאנגלית: ימימה עברון, תל-אביב: ספריית שיכולת, תשפ"א, עמ' 318.
- 9 לודוויג ויטגנשטיין, *חקירות פילוסופיות*, סעיף 127, מגרמנית: עדנה אולמן-מרגלית, ירושלים: מאגנס, תשנ"ה, עמ' 85 (נוסח התרגום העברי שם: "עבודת הפילוסוף היא באיסוף של זיכרונות לתכלית מסוימת"; אולם התרגום האנגלי, שעל פיו נכתב מאמרנו זה, נקט reminders, תזכורות).